

ФІЛОСОФІЯ, МОВА, ЕТНОС

Грецьке слово «алетея» (aletheia) звичайно передається за допомогою латинського «верітас» (veritas), а також його відповідників у сучасних мовах. Тому означає воно те саме, що «правда», однак, за своєю етимологією, має негативний відтінок, бо є заперечним іменником. Як його основа, прикметник «алетес» (alethes) складається із заперечного префікса а- і кореня, який у найчистішому вигляді трапляється у слові «лето» (Ietho), Гомеровому варіанті загальногрецького «лантано» (lanthano — приховую), а також у «лете» (lethe — забування, забуття) і в «латос» (lathos — забутий), (Theosf. 23, 24), і означає «неприхований», «незасекречений». У своєму ключовому значенні «алетея» — це «те, що неприховане», що в сучасному викладі Мартіна Гайдеггера є «неприхованість»¹

Наведена вище цитата стосується спроби реститування в термінології ХХ ст. одного з грецьких слів, здійсненого М. Гайдеггером. Він вважав, що німецьке слово die Wahrheit не надається до побудови рефлексії над природою «істини», бо воно має ряд закріплених традицією значень, які перешкоджають плинові думки (wahren означає перш за все захищати, охороняти, wahren — тривати, während — під час, протягом). У польській мові слово «істина» (prawda) має інші зв'язки: 1) «закон» («prawo»), тобто принцип, яким керується природа чи суспільство, 2) права сторона тіла або світу, 3) чесність — етична чеснота, благородство.

Можна запитати, чи справді історичні, народні, випадкові значеннєві коннотації слів відіграють у мисленні таку роль, що треба з метою «об'єктивації» мислення «оновлювати слова», звертаючись навіть до мов інших народів.

Або: коли німці кажуть «Wirklichkeit», то мають на думці щось інше, ніж поляки, які кажуть «rzeczywistość» — дійсність), або росіяни, які кажуть «действительность». Хоча «Wirklichkeit» наводить на думку про слово «wirken» (діяти) і подібне відбувається в російській мові (действительность — действовать), польська мова дійсність пов'язує з «речами» (rzeczywistość — rzeczy), то ця остання (річ — rzecz) перебуває близько до

«ріки» (rzeka) і «сказати — прорікти» (zecz — powiedzieć), тому скрізь присутній натяк, що дійсність є чимось плинним, процесуальним, що вона виражає чинсь дію. Звісно, польська мова робить дещо менший наголос на «фізичному» характері світу.

Або інший приклад. Поляки кажуть: «маю надію» (mam nadzieję) без акцентування «я», німці ж. уживають фразеологізм «ich hoffe», що відповідає російському «я надеюсь» Це мало б означати, що для поляків психічне переживання «надії» є чимось більш «чужим», нейтральним, об'єктивним, ніж для німців і росіян, де людина швидше ідентифікує себе з «надією», є до неї ближча (цікаво, що до ХVІ ст. поляки теж говорили «я надіюся», але потім почали вживати зворот «маю» надію — і це в століття, коли їхня державність занепадала).

Не підлягає сумніву, що розмаїті історичні свідчення доводять, що мова народу закріплює різні типи колективної мудрості. «Філософія» може або повинна базуватися на цій «мудрості», може або повинна користуватися «практичною філософією»², «світоглядами», «баченням» світу, закріпленими в національних чи навіть етнічних мовах. Але чи ця мовна основа наукового мислення має позитивне значення, чи теж є «в'язницею думки»? Гайдеггер-мислитель приймає обидва твердження: він активно звертався до старогерманських слів, але у важливих випадках відкидав німецьку лексику, звертаючись до греків, причому з досократичного періоду.

Те, що мова сформована «суспільно», є тезою європейського мовознавства від Ф. Бекона, Т. Гоббса, Г.В. Лейбніца, Дж. Бурнета, Дж.Г. Гердера, Дж. Віко, В.Ф. Гумбольдта, Ф.Боппа. Частина їх схилилася до постулату збагачення філософської мови шляхом звернення до інших словесних традицій, це робили особливо ті, хто вбачав наявність спільних коренів усіх людських мов. Однак романтична течія йшла у напрямку монадизації мов: завданням філософів (у їхньому трактуванні) повинно бути творення «національних філософій» шляхом відшукування в мові своєї нації найсуттєвіших

змістів, які вирізняють цю націю з оточення і надають їй «тотожності і відмінності».

Наш текст буде присвячено розгляду польських філософських дискусій на цю тему в період ХУШ—ХІХ ст. Тоді у Польщі сформувалась ціла *мовотворча* «школа», яка намагалася не тільки *видобути* з поточної мови слова зі специфічно «польським» («слов'янським») змістом, але і збагатити термінологію польської філософії термінами, потрібними для наукової роботи, але занованими на польському словотворенні.

До групи цих мислителів слід віднести: Яна Непомуцена Камінського (1777—1852), Францішка Салеза Єзерського (1740—1791), Станіслава Сташца (1755—1826), Броніслава Фердинанда Трентовського (1808—1869), Кароля Лібельта (1807—1875), Августа Цешковського (1814—1894), Ципріана Каміла Норвіда (1821—1883).

Ян Непомуцен Казанський

Маловідомою постаттю (навіть у Польщі) у цій когорті є Ян Непомуцен Камінський. Це був надзвичайно талановитий літератор зі Львова, перекладач Кальдерона, Шіллера, Шекспіра, автор драматичного твору «Олена, або Гайдамаки на Україні», який є прототипом визначних польських творів; «Срібного сну Саломеї» Ю. Словацького і «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича.

У 1830 р. він опублікував статтю у львівському часописі «Галичанин» під назвою «Чи наша мова філософічна»³ У ній є цікавий факт, що з чотирьох мотто, вміщених у вступі, перше було написане українською мовою. Наступного року він продовжив це дослідження твором «Міркування про філософічність нашої мови»⁴, а також опублікував важливу статтю з естетики «Думки про драматичне розумування», а двадцятьма роками пізніше вийшла з друку його книжка «Душа як думка, слово і знак. Психолого-етимологічна розвідка» (1851). Серед авторів, на яких посилається Камінський, — найвідоміші прізвища мовознавців-сучасників: Ф.Боппа, Дж.Бурнетта, Ф.Шлегеля, Й.Гарріса, А.Муррая, Ф.Крауса, Е.Ф.Гартмана, Грімма, Еніша, Рота й ін. У нього можна побачити впливи Шіллера і Шеллінга. Значну роль у його міркуваннях відігравала кабалістична символіка літер і цифр. Деякі з цитат Камінського можна було б сьогодні вважати взятими з текстів Гайдеггера, Бубера, Левінаса, Кассірера, Фрейда, однак це дещо поверхневі аналогії.

Камінський здійснює передусім «зовнішні оцінки» польської мови, піддаючи аналізу її здатність «аналітичного і синтетичного» бачення проблем пізнання і статусу «пізнавального органу». Тут він дуже високо оцінює польську мову, в якій головні *слова*, що означають процеси й орган пізнання світу, пов'язані між собою первинним зв'язком і водночас досить «виокремлені». Можна було б майже по порядку записати «звернути на себе» слова, які окремо в різних комбінаціях елементів вибудовують увесь пізнавальний апарат людини: ось цей *ряд: роз-ум-и-сл-ово-сть*. У ньому містяться такі терміни: «розум», «ум», «умисл», «мисл», «слово». Серед них центральну роль відіграє слово «ум», праслов'янського походження, воно означає *основу*, яка пронизує всіляке *життя*. Кожен організм має «план» і «інстинкт» дії, які уможливають його функціонування в середовищі. Ум є практичною здатністю розвитку і життя, *несвідомою*, *нерефлексивною* — на зразок «вродженої схеми».

Щоб піднятися на вищий рівень дії, «ум» повинен розщепитись на «роз-ум» і «мисл» Розум є аналітичною здатністю організму, «мисл» же — «синтезуючим» органом, даним зі світу. «Мисл» існує вже на рівні «з-мислів», які далі творять «у-мисл». Розум бере світ у часових відтинках і відступах, що є важчою роботою, оскільки одні елементи він повинен розміщувати «за» іншими, «мисл» бере світ «*просторово*» одні елементи «поряд» з іншими. Розум може брати речі діахронічно через «значення» — отже, те, що є раніше чи пізніше, робить «знаком» того, що «між ними». Час без «знаків» і «значень» не міг би бути «виміром» пізнання. Розум також сам себе розуміє часово «за» *умом*, а отже, теж бачить себе «рефлексивно» і «часово» як *вторинний*. Він також може «створити» простір існування «за собою» для *мислу*. Цей з ряду, крім простого сенсуального відображення часу, здійснює також акт «опросторення часу», тобто синтезування того, що «розум» розбив. Як у-мисл він створює «символи» знаків і значень. Матеріал для цих «символів» він черпає зі *знамень* речей, тобто з «характерних» рис оточення. «Знаменнями» є, наприклад, «форми» речей: рослин, дерев, звірів, знарядь. З них «у-мисл» творить, напр., рунічні знаки, слугуючи записуванню інформації.

Важливим витвором культури, на думку Камінського, є *алфавіт* як основа закріплення знань на письмі. Алфавіт з'являється

залежно від географії й економії суспільного життя, він може мати значення інспірування розвитку культури або блокування її. Цю думку Камінського можна було б проілюструвати на прикладі китайської культури, в якій наявність близько 60 000 писаних знаків ускладнює символічно-абстрактне мислення.

На основі алфавіту закріплюються слова. Вони вже є об'єктом, який бере участь у найвищому «місці» суб'єкта-підмета, одо означає: в людському «духові». Дух тільки накопичує слова, створені «у-мислом», додає до них граматику їхнього зв'язку між собою, а також добуває «міфологію», яка дозволяє гармонійно складати «слова» з «літер», — тут немає випадку, бо навіть найменша літерна зміна перетворює сенс і значення слів. «Дух» є «охоронцем понять» — завдяки йому певні поняття проходять крізь історію в досить незмінному вигляді. Однак дух повинен оточувати їх дефініційним контекстом інших слів, хоч би й надуманим — Камінський порівнює це з творенням «знаків зодіаку» на зоряному небі — ці символи (Великий Віз, Велика Ведмедиця тощо), хоч і мають свої «міфи» (наприклад, Коса Береніки), але забезпечують собі стійкість великим змістом людської історії і культури.

Камінський вважає за потрібне створення нових філософських слів, які будуть такими знаками філософського «зодіаку». Вони повинні ілюструвати процеси «перетворення» ума в інші психічно-духовні фактори. Отже, у самому «умі» він покладає *хіть* як моторний фактор «життя» (значення цього слова збігається з «лібідо» Фрейда)⁵. «Хіть» спричиняє тривалу вібрацію і пульсацію організму, спонукаючи його до неспокою й дії, «штовхає» його вперед. Другим важливим словом є частка «ся», яка означає здатність пізнавальних операцій до «зав'язування», тобто рефлексивності, зворотнього зв'язку. Завдяки «ся» психічно-духовні процеси є «само-зворотніми», вони можуть випереджувати час і відставати від нього, причому незважаючи на факт, що в знаках і значеннях «причина і наслідок» взаємно символізують одне одне: наслідок, загорнутий у «зародку» речі, дозволяє думати про майбутнє, а причина, яка є слідом генези в ефекті дії, дозволяє думці відступити від дійсності в час минулий⁶. Отже, базове слово «ся» в Камінського означає дещо інше, ніж «das Man» у Гайдеггера. Нарешті, істотним

елементом «символічного» пізнання світу через «дух» є створення в людині зв'язку двох буттів «Я-Ти». Я-Ти існує в кожній людині окремо і тільки потім переноситься на інтерперсональні зв'язки.

Генеza «я» оточена певною міфічною фабулою. Я є буттям, що відчинене розумом, який вирізняє його з хаосу переживань. Світ часовості є світом «стаєть-ся». Однак слово «ста-єть-ся» не є правильним: воно говорить, що щось «стоїть» і ще додатково «рухається». Рух виражає літера «є». Вона позначає слово «є», але тут рух теж розуміється вже як затриманий. Отже, процес «життя» треба, — приступлює Камінський, — передавати тільки літерою «є» (в ряду «є-є-є»). Щоб наголосити на цьому, людський дух перетворив «є» на «я». Однак «насправді» в нас існує «є-рух, а не «я». Виразом примату «є» є те, що «я» ми завжди відносимо до «ти» в самих собі і в інших. Між «я» і «ти» існує з'єднувач у вигляді «ся», зворотньої відміни.

Зміцнення сенсу слова «є» Камінський здійснює через кабалістичну інтерпретацію. Він звертається, хоча й без посилань, до твору рабина бен Джосе з Іспанії XIII ст., у якому той описував створення світу з двох елементів: точки і прямої лінії. Спочатку світ був «точкою», потім він почав розвиватися лінійно, але самозгортаючись, вживаючи слова Камінського, в «поодинокі буття». Літера «й», власне, це показує: з «точки» («гомеомерії Анаксагора») постає індивідуальна річ, яка застигає в окресленому вигляді і формі. Літера «й» *звивається* вниз у спіраль. Але літера «є» вказує «дальшу тяглість» посталою таким чином твору — *розвивання* зі «спіралі» знову в пряму лінію — прогресивну. А потім «є» (й+е) презентує дві стадії кожного процесу: його «по-стання і роз-витку»⁷. Те, що літери латинського алфавіту (які виводяться, як відомо, з фінікійського) здатні ілюструвати так «символічно» процес, який позначають не тільки звучанням голосу, але й формою знаків, є для Камінського, проявом виняткової «філософічності польської мови». Зауважмо, що вже німецька мова не має такої можливості: «ist» не дається так записатися і перетворитися, бо «is» містить «s» — літеру не «розвитку», а посиленої «рефлексивності». «Мова, — пише Камінський, — це дитя фантазії, угоди, вимушеності. Фантазія винаходить символ. Мова міфічна, містична, алегорична, символічна, ієрогліфічна, образова, особова,

численна, метафорична, оноματοпоетична, або звуконаслідувальна і т. ін.»⁸ На його думку, символіка «літер» була належним чином оцінена протягом цілого середньовіччя і виралася у значному збільшенні «перших літер» у монастирських інкунабулах. Аналогічно з тим, як в алфавіті символічними літерами є «й» і «є», так у світі чисел центральне місце займає, на думку Камієського, цифра «6» і «9».

Праці Камієського виявилися не на часі для Польщі: якраз вибухнуло Листопадове повстання проти росіян (хоч воно й не охопило Львова, який належав Австрії), а після нього почалася хвиля еміграції серед польської інтелегенції. Саме тоді шокуючі тези стосовно мовних питань зазнали критики. Був навіть написаний драматичний твір «Сова і Лель-Полець, або Дурисвіт» Слотвінського, у якому висміюються неологізми зі статей Камієського. Той же автор у своїй книжці 1851 р. намагався писати менш чудернацькою мовою, однак не витримав і останні кількадесят сторінок (щоправда, у примітках) також присвятив нотаткам з царини фонології і «філософії літер».

Оцінюючи міркування Камієського, слід зауважити, що він утверджував мови, які пов'язані з «ідіографічно-фонетичним» письмом і в яких просторові контури літер поєднуються зі «звуковою хвилею» звуків. Тим самим він повертається до ідеї, давнішої, ніж Кабала⁹, — до піфагорейських інтуїцій, згідно з якими світ є «геометрично-музичним»: біля його підвалин лежать певні просторові структури, які мають свої відповідники в «музиці сфер» — у світі звукової вібрації. Якщо погодитися, що «мовні інтуїції», які супроводжують людське мислення, мають свій музично-звуковий складник, то можна подумати над тим, яка «гама відчуттів» супроводжує «співучість» мови, а отже, і «мислення», і як це співвідноситься з різними типами цього мислення: теоретичного, технічного, суспільного тощо. За допомогою «мови» і «письма» ми б зараз мали «ознайомлення» з національним характером різних культур і цивілізацій.

Філософська словотворчість романтиків

Уже в 1842 р. Едвард Дембовський назвав твори Камієського «шедеврами», але слід підкреслити, що він, як і інші продовжувачі Камієського, намагався швидше «розвивати» польську філософську мову, ніж ви-

вчати філософську природу її «польськості». Наведемо деякі зі словникових інновацій, створених цією течією.

Сам Едвард Дембовський вирізняється впровадженням у своїх творах (їхне зібрання налічує 4 томи, хоч він загинув у віці 24 років у бою з австрійськими вояками у 1846 р.) слова *стрункість*. Воно є неологізмом, виведеним з двох слів: «струна» і «стрій». «Стрункість» означає «темперамент» і «настроевість» даної групи, які виражаються в її збудливості, готовності до дії, енергії, експресивності. Є народи, які сильніше «узовнішнюються», роблять це раптово й голосно, і народи більш «відокремлені», замкнені в собі, притишені. Виразом цієї «настроєності» є зовнішній світ благ, інституцій, звичаїв, витворів, створених цими суспільствами, їхня культура і цивілізація — це їхній «стрій» (*stroj - strojnosć*), убрання, костюм. Однак «стрункість» полягає у чомусь більшому — у «зістроєнні» різних звуків, тенденцій, прагнень частин і груп даного суспільства. У той час, коли «зістроєння» вдале, з'являються великі твори і суспільство переживає свої «великі дні» — йому вдається здійснити епохальні вчинки. Коли настають «різнозвуччя» і брак «зістроєння», дане суспільство переживає кризу, воно наче оркестр, який несинхронно грає на розладнаних інструментах. Завданням еліт народів є саме «синхронування» різних елементів такого «суспільного оркестру», це завдання митців і, насамперед, політиків. Слово «стрункість» використовував також Август Цешковський.

Найбільш творчим у плані філософських неологізмів був Броніслав Трентовський, автор праць під назвами, начиненими новаторською термінологією: «Хованія, або Система народної педагогіки», «Розмірковування, або Сукупність народної логіки», «Відношення філософії до кібернетики, або Містецтво управління народом», «Богиня»¹⁰.

Світ, описуючи його неологізмами Трентовського, є «розгорткою», тобто буттям, зіндивідуалізованим за способом «одне-за-другим» (часовим) і «одне-при-другому» (просторовим), він має актуальний бік (тутешність і тамтешність — здатність «іншого» існування), складається з «єдностей», які пов'язують цілісність і деталізацію у вигляді спільних характеристик («обличчя») і характеристик одиничних («риси»). У розвитку світу з'являється «нішість» (небуття), яка попереджує появу «новості» — новість є ре-

зультатом дії спільних причин з іншими, внаслідок чого виникає стан «розвіту» (дійсність у кожному такому моменті подібна на «досвіток» — «ранок» дня), такий стан є «живостаном», уподібненням історії до живого організму, його фіналом є одуховлення й осягнення «богостану». Розсвіт у людській особі є наслідком «пориву», тобто творчої сили, в якій людина набирає божественних рис «богостану») і є «істосиуванням» (поєднанням «істоти» й «екзистенції») — саме так, що її обличчя і риси, а тепер тіла і душі, поєднуються в «*різноєдності*» (базове поняття філософії Трентовського), «встановлюючи» (створячи) *особу* через стадії особового розвитку, який починається з «особистості» (егоїстичного буття) в фазах: вособистість — приособистість (існування, нейтральне до інших) — дляособистість (розвинена людяність) — тоді досягається «особистість», коли інші люди сприймаються як «божі істоти», так як і сама особа (цілісність). Особа здатна також упізнавати існування «вельможності», тобто індивідів, вищих духовно: однак останні не можуть самі вважатися як такі, що височать над суспільством чи випереджують його. Еліти Трентовський порівнював зі «стерном» корабля — стерно керує судном, але вже не перед ним, а «за ним». Керівники народу повинні використовувати справжні потреби і настрої спільноти, щоб керувати напрямом їх динаміки, а не механічно накидати їм розвиток чи змушувати до нього. Таке розуміння «стерна» пов'язане з тим, що Трентовський належав до масонської ложі в Німеччині — «Zug edlen Aussicht» — і навіть посідав у ній високе становище. Керівники повинні керувати спільнотою «кібернетично», елементом їхньої діяльності має бути «ховання». Це слово походить від польського слова «ви-ховання», в якому міститься інтуїція, що особа є *схована* в собі і в чомусь, тому не йдеться про її «формування» (нім. Bildung, рос. образ-ование), а про «відкриття», вигорнеиня, ви-ховання (діяльність інша, ніж сугестоване німецькою мовою Erziehung: *ви-тягнення*). «Вихованню» Трентовський надавав значення, яке збігається зі словом «aletheia» (неприхованість), яке пропагував Гайдеггер. Трентовський (а за ним Лібельт) протестував проти «навчання філософії від люду». Люд має «мудрість», але не «філософію» як систематизоване знання. Він має «ум», але сповнений примар і випадкової емпірії. Цей «ум» повинен бути пе-

ретворений «роз-умом» і «умислом», створюючи «роз-судок» або «мисл». «Мисл» є «різноєдністю розуму й умислу», він творчий, бо не тільки поєднує в собі «обличчя і риси» (спільні і специфічні характеристики), але й «обличчя і ніщо» (спільні характеристики й характеристики, яких «бракує» в об'єкті). Те, що творче, не може діяти в «індуктивному» ряді буттів і тому ж не може бути «і-снуванням», а тільки «снуванням». «Снування» діє саме в собі. Цешковський позначав цей стан також специфічним терміном «дух-із-себе», протиставляючи його буттю «в-собі» і «для-себе». Однак уже Камінський розбивав у написанні слова «екзистенція» окремі елементи: «екз-ис-тенція» (слово entia — лат, «буття» перетворював на tensja — напруга).

Слід зауважити, що як Трентовський, так і Цешковський, опиралися «синтетичному» характерові філософії Гегеля, вони були проти «тріадизму» поняттєвого мислення, прагнучи зберегти вид «дуальної діалектики», в якій «протилежності» були б не об'єднані в єдність, а заховані (збережені), тільки у «гармонізованому» вигляді. Уже провісник польських романтиків Юзеф Марія Гое-не-Вронський в такий спосіб замінив «синтез» Гегеля «антиноміальною унією». Він вважав, що такі культурні суперечності, які містяться в існуванні «традиції» і «новаторства» (радикалізму), не даються поєднатися ніякою «вищою єдністю», але можуть при цьому існувати наче «поряд із собою», взаємно спонукаючи одна одну і стримуючи від смертельної боротьби (через розуміння, що жодна з них не має шансу самостійного існування без «опозиції» у вигляді іншої). Філософія, на його думку, мусить навчати «само-обмежування» протилежностей, а не сполучення їх в «абсолютний синтез».

Романтичній філософії було властиве поєднання емоційної сфери з інтелектуальною. Уже в «умі» (ум-інні) поєднуються знання і практична вправність, тут також «чуття» мовно поєднується з «дією». Для Камінського слова «чуті» і «чати» є двома сторонами однієї єдності. Від «чати» виводиться: по-чати, за-чати, чинити, чин. Саме А. Цешковський зробив слово «чин» головною категорією активістичної філософії у своїй праці, написаній німецькою мовою, — «Philosophie der Tat». Її тези він розвивав також у «Prolegomena zur Historiosophie». Під «чином» він розумів особовий акт дії, який здатний спричинити «ряд подій»,

напр., спонукати і «потягнути» до чогось інших людей. Тому «зачинання» якогось процесу (економічного, політичного, мистецького), хоч і є найважчим, воно найважливіше, однак це повинен бути елемент, здатний «зістроїтися» з потребами інших людей. Слов'янські народи, на думку Цешковського, перебувають у стані післяантичної епохи (естетично-релігійної — духу в собі) і новітньої епохи, епохи тріумфу пізнання, знань, наук (епохи духу для-себе), вони можуть створити третю частину історії: епоху «чину», діяльності, практики.

Елементові *уяви* надавав перевагу у своїй філософії один з улюблених учнів Гегеля Карл Лібелъ, а саме у творі «Система розумування, або розумової філософії». «Ум» є для нього творчою силою, але такою, що є у трьох видах: *уяви, уявлення і вияву*. Ці неологізми виділяли роль «образу» як пізнавального елемента. «Образ» поєднує думки і дії особи з найближчим оточенням, «малою вітчизною»: ландшафтом, кліматом, архітектурою селища чи міста, батьківською хатою тощо. Творення образів є визначенням «карти діяльності». Найбільшу силу, з цього погляду, має «уява» — вона здатна творити світ з «нічого», і її можна приписати тільки силі Божій, «уявлення» є здатністю перетворювати дані пізнання без внесення чогось істотно нового. *Ви-яв* же може на підставі даних елементів також вносити «нові» елементи. Отож, будь-яке творення — це використання минулого і доповнення його майбутнім. Кожна передача суспільного знання повинна мати мистецькі аспекти, бо, позбавлена таких рис, вона не могла б бути інтерсуб'єктивною. Кожна людина повинна бути деякою мірою митцем.

Сучасні розвідки «філософського мовознавства»

Філософська оцінка фонем і літер як «будматеріалів» слова, інтенсивне «оновлення» слів шляхом «розбивання» їхнього написання за допомогою знаків «←» (тире), запровадження неологізмів і порівнювання аналогічних за звучанням і значенням слів з різних мов — ці три «риторичні прийоми», якими Камінський і його послід овники-романтики перетворювали й оновлювали мову, застигли в стереотипах і «потьмянили» в поточному вжитку. Такий спосіб трактування мови став дуже поширеним не тільки у мистецтві (сюрреалізм, дадаїзм), але й в академічній філософії ХХ ст. Течією, в якій пи-

тання мови і стилю стали особливо важливими, є сьогодні *постмодернізм*. Він намагається оперувати думками різних епох і культурних кіл, реалізуючи своєрідну літературну техніку «палімпсесту» — «надписування» на старих текстах нових значень і сенсів. Постмодернізм — це явище, яке належить традиції синкретизмів чи еkleктизмів у європейській культурі, наявних, приміром, у барокко, модернізмі, сецесіоні. При цьому саме слово «постмодернізм» використовується тут як програмно нечітке і багатозначне. Достеменно невідомо, що воно означає.

Згідно з Жаком Деррідою, постмодернізм — це крайній плюралізм, онтологічний і аксіологічний, який має «ключовим» поняттям «відмінність» (*difference*). Одну з лекцій Дерріда починав так: «Отож, будемо говорити про одну літеру. Першу, якщо вірити алфавітові і більшості спекуляцій, які розвелися в цьому напрямку. Отож, будемо говорити про літеру а, про ту першу літеру, яку вдалося остаточно запровадити тут і там у написанні виразу *difference*»¹¹. Дерріда одержує слово «*відмінність*», яке означає більше, ніж «різниця». Думку Дерріди, якому Габермас закидав звернення до гебрейської традиції, можна викласти так: екзистенціалісти твердили хибно, що «екзистенція передує сутності», екзистенція *містить*ся «після» сутності, вона є життям, процесом, укладом речей і явищ, які залишаються аморфними, у той час коли якийсь вид, форма, конструкція (особиста чи культурна) вже зруйнувалися, деактуалізувалися. Така екзистенція існує «в тіні» минулих «есенцій» (сутностей). Сама фіксація інформації (напр. письмо, документи, твори мистецтва) вже є явищем з кола «екзистенції *після*». Чому митець записує зворушливі переживання чи екстази, які вважає чимось важливим? Тому, що під час їхньої з'яви він уже помічає, що вони проминуть, що після них настане забуття, гіркота, нудьга, і хоче це «важливе» перенести в час «неважливості». Саме *письмо* (базова тема філософування Дерріди) — це «післяекзистенціальна екзистенціальність». Щоб зрозуміти людську творчість і характер культури як «сукупності благ», треба підійти до світу як до «різнорідного» (ширше, ніж як просто до «мінливого») і в цьому значенні «стійкішого» за будь-яку конструкцію. Міфом, дотичним до цього явища, був би міф про вавилонську вежу, але він має ширше значення: напр., сім'я, що розпадається, розходиться в

різні боки, — це теж вавілонська вежа. Чинником, який спричиняє «розпад» (деконструкцію), є якась «заасада некогеренції» (відмінність), що існує у світі.

Цей погляд, що виходить за межі традиційного екзистенціалізму, нагадує категорії вже згаданого Броніслава Трентовського («різноєдність») і думку польських романтиків про неминучість порушення «філософією чину» «есенції» (сутності), якою для Гегеля був абсолютний дух. Гегель міркував, що гераклітівська варіабільність дається замкнути у «панлогічній» системі історії знання. Польські активісти-романтики вважали, що настане епоха (причому, очолена слов'янами — слов'янофільство сформулював у праці «Людський рід» (1819) Станіслав Сташці) творчості, індивідуалізму, різноманітності, практики. Водночас вони належно оцінювали есенціалізм Ге-

геля (частина їх просто належала до лівого чи правого гегелівського крила): «людська активність є «важливою» тільки після появи Великої Філософської Теорії. Після «великих теорій» і дії стають «великими».

Питання поточної і наукової «мови» не є тільки пізнавальними питаннями ні в значенні «мікроскопа», яким є етимологічний аналіз мови, що дає змогу вникати в забуте минуле суспільств, ні в значенні «категоріальної сітки», яка вможливує виловлювати зі світу те, що є «істотним». Мова — це також питання майбутнього людства як «суб'єкта». Доки етнічні групи, народи, раси будуть послугуватись незрозумілими мовами і навіть непорівнюваними алфавітами, люди не будуть членами Людства. Мовознавчі дослідження (напр., гіпотеза Сепіра-Уорфа) свідчать, що «уодноцілення» племінних мов майже неможливе.

Переклад з польської А.Клевчук

Примітки

¹ Heidegger M. *Znaki drogi*. — Warszawa, 1995 (od redakcji). — S. 2.

² Елементом «практичної філософії» є, наприклад, те, що мова ескімосів налічує близько 20 слів, які позначають *сніг* різної консистенції, існує кільканадцять слів, що називають у польській мові різновиди *страху* тощо.

³ Halicznanm. - Lwów, 1930. - S. 71-108.

⁴ Halicznanin. - Lwów, 1831. S. 108(!)-164.

⁵ «Мені хочеться» живе в тілі і є хіттю, яку воля може і не може згасити; та, якої воля згасити не може, є цілком необхідна, неминуче потрібна, органічна, тілесна. Хіть розвивається у вимозі — смислового ланцюгу, звідси — афекти пристрасті, J.N.Kamiński. *Czy język polski...*

⁶ «Душею природи є «ся». «Це «ся» є причиною і йде через причину (через «ся» в причину (до «ся»). Кожне «ся» досконало є собою, для себе, бо йде собою (через «ся») до «кону», до об'явлення, до свого кінця. Те, що йде до с-кону, те конає і є для себе до-с-конале». Я.Н.Камінський.

⁷ «Кожне «я» має своє «я» і має своє «ти», кожне «я» знає про своє «ти» через середину, або вуза «s». Усе приваблює одне одне. «Я» знає «собою», «ти» — собою, але моє «я» дає «тобі» своє «я», а «твое» дає «мені» (моєму тілу) своє». Я.Н.Камінський.

⁸ *Kamiński J.N.. Czy język polski...*

⁹ Поп.: *Opowieści Zoharu*, тл. 1 Kania. — Kraków, 1988.

¹⁰ Поп.: *700 lat myśli polskiej, Filozofia i myśl społeczna w latach 1831—1864*, red. A. Walicki i in. - Warszawa, 1977. - S. 216-283.

¹¹ *Derrida J. Różnia (difference)*, L.I. Skoczylas, w. *Drogi współczesnej filozofii*, red. M.Siemek. — Warszawa, 1978. - S. 374.